

з толкованнем автора (так в розд. 5 „станеть на розбои“ ледви чи добре перетолковане: стане до розбою; кльть скорше можна б перетолкувати словом комора, як загорода або хата — розд. 37); для початкових студій текст Р. Правди вимагає більших пояснень, ніж які дає шан. видавець, заховуючи часто без пояснень навіть терміни. Але передовсім треба подякувати за те вже, що дане, и пождати, щоб на тім діяльність д-ра Левицького коло видавання пам'яток правних не скінчилась.

М. Грушевський.

Лекції и изслѣдованія по древней исторіи русскаго права В. Сергѣевича, Спб., 1894, ст. VIII + 282.

Ся книжка петербурського професора, одного з найбільших авторитетів в історії руського права, представляє собою скорочене повторення видання 1883 р. Автор відкинув новий (петербурський) період, обмежившись „давнім періодом“ по термінології автора, себто давнім правом руським і правом Московської держави; при тім з історії давнього права не увійшли сюди ті партії, які вийшли в виданих томах курсу „Юридических древностей“, себто про устрій державний (Staatsverfassung) давньої Русі (територію, людність і власть віча — власть княжа увійшла в се виданне). Таким чином книжка розпочинаєть ся вступними увагами про джерела права, з глави про право державне увійшли з давнього права княжа власть і адміністрація московська, по тім ідуть в цілости розділи про право карне, цивільне і процес. Що автор назвою „давнього періода“ обіймає зарівно давню Русь і державу московську, тож тут і не розділяєть ся докладно право давнє руське від права московського (як то робить ся, наприклад, в иньшій широко розповсюдженім курсі історії руського права проф. Владимирського-Буданова). Не вважаючи на звязки, що звязують право московське з давнім правом руським, мусимо признати таке мішанне цілком безпотрібним і шкодливим для самої річи, бож між правом давнім руським та московським заходять дуже значні ріжниці. Не кажу вже про те, що витворюєть ся тим чином фальшиве розумінне історії руського права; ся сторона звичайно залишаєть ся без потрібного освітлення. Пам'ятки давнього права руського, право московське і право імперії Російської становлять ся в одну лінію, ніби факти однородні, ніби наслідваннем тих моментів вичерпувавсь весь розвій руського права. Коли в пам'ятках московського і імперського права маємо ми норми права загальні, для цілої держави обовязкові, обовязкове значінне Руської Правди й иньших деяких пам'яток давніх на всім просторі земель Руської держави зовсім не доведене, не вяснене. Далі, право московське з'являєть ся такою-ж модифікацією давнього

руського права, витвореного де инде і пересаженого на иньший ґрунт, як і право держави Литовської, ба ще — хоч в меньшій розмірі, увійшло воно і в право руських земель корони Польської. Коли іде мова про право руське по термінології російській, то по історії права давнього мають наступати, як рівноправні партії, історія права в кн. московського і руських земель в. князівства Литовського й корони Польської; звичайна ж схема курсів історії права властиво є геневою права держави Російської.

Вертаючись від сих уваг, висловлених з поводу книги проф. Сергеевича до самої його праці. В перегляд його поглядів на історію права державного (звісна теорія трактату, умови, що лежала в основі відносин) або карного та приватного запускатись ми не будемо, тим більше, що поодинокі партії сього курса, мабуть, будуть з часом виходити в курсі „Юридических древностей“, і то пильніше оброблені — в курсі, що про його говоримо, при всій його вартості, предмет представляєть ся без докладнішого зауважання літератури (загальні реєстри літератури подають ся лише на початку поодиноких глав); а часом і основи того чи иньшого виводу, вказівки джерелові не подають ся ближше, чого не можна сказати про „Древности.“ З розділів про право Московської держави варто зауважити кілька сторін, присвячених прилученю України до царства Московського. Розказавши зміст умов сього прилучення, д. Сергеевич зостановляєть ся над питанням про характер самого прилучення: „Україна (Малороссія) не прилучена як провінція, як напр. були прилучені Твер, Рязань і ин. князівства. Україна зістала ся окремою державою, з своїм окремим устроєм, з своїм військом, з своїм законодавством і навіть з правом зносин з чужими державами. Питаємо, в яку категорію можна занести се полученне, — в категорію особистого чи реального получення? Як взяти під увагу ті умови, на основі яких Україна прилучалась до Росії й привилей („жалованную грамоту“), наданих Україні, то характер сього получення легко вяснить ся. В привилею говорить ся: „Україна приймаєть ся під нашу (царську) високу руку і обіцяєть ся служити нам, сину нашому й спадчикам.“ Звіден видно, що прилученне мало характер особистий, а не реальний. Україна не сполучалась з Московською державою, а тільки признала своїм володарем володаря, що царює в Москві, з його щадками. Се випадок особистого сполучення наслідком вибору. Але що вибрано московського володаря з його щадками, тож і сполученне мало трівати доти, доки трівало потомство Олексія Михайловича“ (с. 43). „Самі умови прилучення були такі, що легко могли привести Україну до конфлікту з Москвою. Є причина думати, що в Москві не розуміли дійсного змісту умов, а може — й не хотіли розуміти. В привилею Україні, що підтвержує

давнійші права й вільности, стрічаємо таку фразу: „і в усім быть в нашій государській волі і покорности (послуханіи) на віки“ (с. 44).

Сі погляди тим інтереснійші, що висловлені, як сказано, одним з найбільших авторитетів російських в сфері історії права й науки права державного.

М. Грушевський.

Н. Д. Ієрархія всеросійської церкви отъ начала христіанства до настоящего времени, Москва, т. I. 1892, ст. XII+203, т. II, 1894, ст. VII+201—327+LXII.

Назване видання має метою стати підручником і замінити застарілі видання такого-ж характеру, як ось: єпископа Амвросія (Орнатського) „Історія Російської Ієрархії“ (3 частини, 1827 р. — бібліографічна рідкість), Ю. Толстого „Списки архієреєвъ или архієрейскихъ кафедръ ієрархії всеросійської со времени учрежденія св. Синода, съ 1721 г. по 1871 г.“ (СПб., 1872 р.) та П. Строева: „Списки архієреєвъ и настоятелей монастырей“ (СПб., 1877 г.)

У першому томі містять ся каталоги архієреїв і архієрейських кафедр в російській ієрархії і в грузиньськом екзархаті. Се й є основа усього видання. Другий же том містить в собі якусь мішанину підручних відомостей з уривками статей канонічного та історичного змісту. Ось реєстр змісту сього другого тому в тім порядку, як статі розміщено у сій книжці: про управу „всеросійської церкви під власттю константинопольского патріарха, московського патріарха і св. синода, „порядок архієрейських кафедр“, про „іменованне єпархій“, реєстер скасованих єпархій, „степені єпархій“. Потім йдуть додатки до I тому та замітки, що належать до різних єпархій, про час засновання їх, різні відомости про архієреїв та їх життє (подають ся навіть коротенькі житєписи, на пр., про Григорія Цамблака), далі: порядок архієрейських кафедр в грузиньсько-імеретинській церкві, по тім — реєстр монастирів на різні лади: і як вони засновувались один за одним, і по клясам, і по штатам й т. п.; реєстр сучасних єпархій та архієреїв 1891—1894 рр.; потім знов статті: захованне прав і самостійности автокедальних церков і єпархій, основи канонічних правил про соборну управу церкви, витяги з давніх актів патріархії константинопольської що до ієрархії руської церкви й иньш; нарешті — алфаветний показчик імен архієреїв.

Отакий зміст II випуску. З сього одного перелічення вже видно, що книжка немає системи: в неї жужма напхано силу уваг, що немають ніякого значіння та користи в підручнику. Як же-ж розглянемо в подробицях ті відомости, що подають I та II випуски, то знайдемо немало недокладностей та ріжниць в хронології. Так напр., про галицьку єпар-